

Araştırma Makalesi • Research Article

Azerbaycan Ekonomisinin Toplumsal Refahındaki Gelişimine Yeni Kurumcu Bir Bakış

An New Institutional View of The Social Welfare of the Azerbaijan Economy

Bora Süslü,^{a*} Yaşar Elmirzeyev^b

^a Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Kötekli-Muğla,
ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-8029-4018>

^b Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kötekli-Muğla

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Ekim 2018

Düzeltilme tarihi: 23 Aralık 2018

Kabul tarihi: 17 Ocak 2019

Anahtar Kelimeler:

Uzaktan Eğitim

İngilizce

Öğrenci Görüşleri

İkinci Dil Öğretimi/Öğrenimi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 October 2018

Received in revised form 23 December 2018

Accepted 17 January 2019

Keywords:

Distance Education

English

Students' Views

Second Language Teaching/Learning

ÖZ

Bir ülkenin toplumsal refahı sadece büyüme faktörüne indirgenemez. Büyümenin yanında esas olan ülkenin kurumlarının kalitesidir. Bu çalışmada Yeni Kurumsal İktisat bakış açısıyla bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeler irdelenmiştir. Çalışmada ekonomik ve sosyal göstergeler yardımı ile Azerbaycan ekonomisinin toplumsal refahının ne yönde geliştiği araştırılmıştır. Çalışma sonucunda Azerbaycan ekonomisinin, toplumsal fayda açısından gerekli kurumları oluşturduğu, kurumların toplumsal refah için belirli dönüşümleri sağladığı ancak ekonomik gelişmenin toplumsal faydayı maksimize eden esas unsurları yeterince geliştiremediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The social welfare of a country cannot be reduced only to the growth factor. Besides the growth, it is the quality of the institutions of the country which is essential. In this study, developments in the Azerbaijani economics were examined after independence from the New Institutional Economics point of view. With the help of economic and social indicators, it has been researched how the social welfare of the Azerbaijani economy has improved. As a result of the study, it is revealed that the Azerbaijani economy has established the institutions necessary for social benefit, institutions provide certain transformations for social welfare, but it is concluded that economic development does not sufficiently improve the social benefit.

1. Giriş

Toplumsal refah (fayda), bir ülkenin gösterdiği gelişmenin, ekonomi politikalarının, yatırım, tüketim ve bölüşüm kararlarının sonucunda belirlenir. Bu nedenle ülkelerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi için devlet ve özel kurumların faaliyet yapısının göstergeler vasıtasıyla ele alınması toplumun refahının belirlenmesi açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan Devletinin bağımsızlıktan sonraki dönemlerde toplumsal refah durumunu ekonomik ve

sosyal göstergeler vasıtasıyla açıklamak ve toplumun refahının ne yönde değiştiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, kurumlarının kalitesi ve ekonomi politikalarının toplumsal sonuçları birbirini etkilediğinden Azerbaycan'ın refah ekonomisindeki gelişimi kurumsal iktisadın temel yapı taşlarına bağlı kalınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın hipotezi devletlerin ekonomik ve hukuksal kurumlarını iyileştirmeden uyguladıkları ekonomi politikalarının etkili sonuçlar vermesi yani toplumsal refahı artırması zordur şeklinde tasarlanmıştır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: sbora@mu.edu.tr

toplumsal refah kavramı ve refah yapısı hakkında temel bilgiler ortaya konulmuş ve refah ile ekonomik-sosyal değişkenler arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde toplumsal refahı ölçmek için kullanılan hesaplama yöntemlerine de değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde birinci bölümde belirtilen refah ölçme yöntemlerine istinaden Azerbaycan'ın diğer ülkeler arasındaki yeri gösterilmiştir. Burada Azerbaycan gibi bazı eski Sovyet ülkeleri, kurumsal açıdan en iyi verilere sahip ülke olan Norveç ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu bölümde Azerbaycan'ın refah durumunu gösteren endeks oluşturulmuş ve oluşturulan bu endeks yardımı ile bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın toplumsal refahındaki gelişim incelenmiştir.

2. Toplumsal Refah, Kurumsal İktisat Ve Toplumsal Refahın Ölçülmesi

Refah, bir ülkede üretilen ve tüketilen reel gelirin yanı sıra istihdam düzeyinin yüksek veya yükselme eğiliminde olduğu, istihdam edilmeyen işgücü ve atıl durumdaki kaynakların çok az veya bu düzeye yakın olduğu bir durumu ifade etmektedir (Haberler, 1946). Jackson'a (2009) göre refah, çevreyi en az kirletecek kaynak kullanımını ve sosyal tercih olanakları geniş olan yüksek refah düzeyine sahip bireyleri ifade etmektedir. Bir başka tanımda Sen (1990), refah kelimesini zenginlik, faydacılık ve gelişme potansiyelinin karışımı olarak ifade etmiş, farklı gelir gruplarının kazanç ve kayıplarını içermesi olarak kullanmıştır (Dutta, 2002). Prescott'a (2002) göre, depresyon ekonomik büyüme potansiyelinin altındaki bir oran iken, refahbu ekonomik büyüme potansiyelinin farkında olunmasıdır. Deaton'a (2015) göre ise refah, demokrasi ve kurallar çerçevesinde sağlık, mutluluk ve eğitim ile açıklanır.

Toplumsal refah, en basit şekli ile toplumun ulusal gelirden aldığı payın ve ulusal gelirinin yüksek olması durumunda sağlık, eğitim, iş olanakları, sosyal güvence, sosyal katılım gibi hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak yeterli olma halidir (Özmete ve Bayoğlu, 2008). Yani toplumsal refah bireylerin değil toplumun faydasını ortaya koyar. Paretocu anlamda bir bireyin faydasını azaltmadan diğer bireyin faydasını artırabiliyorsa toplumsal fayda artmış demektir (Sönmez 1987). Midgley'e (1995) göre ise toplumsal refah, ortaya çıkan sosyal problemlerin iyi bir şekilde yönetildiği, insan ihtiyaçlarının karşılandığı devlet yapısını ifade eder. Bir başka deyişle toplumun yarattığı artık değer, siyasal otorite tarafından optimal dağıtılma sürecidir, yani mal ve hizmetlerin tahsisinden doğan faydaların dağılımıdır. Buna göre toplumsal refah üç durumun tatmin edilmesine bağlıdır. Bunlar ihtiyaçların karşılanması, sosyal problemlerin yönetimi ve fırsatların geliştirilmesidir. Dolayısıyla toplumsal refahın iki kısmı vardır. Toplum için faydasını artıracak amaçları ortaya koymak ve bu amaçlarla uygun politikalar geliştirmektir (Güney ve Durman, 2014).

Toplumsal refahın amaçları ise iki unsura bağlıdır: Politik ve ekonomik sistem. Politik sistem kişisel hak ve özgürlüklerin korunması, demokrasi, vasıflı iş yaratma kapasitesini gösterir. Ekonomik sistem ise eğitim -iyi bir eğitim sistemi hem uzun vadede ülke ekonomisinin daha verimli çıktılar

üretmesine neden olacak hem de üretim sürecinin ve çıktılarının daha az toplumsal maliyet ile ortaya çıkmasına neden olacaktır- sağlık sisteminde kalite ve ulaşılabilirliği, toplumun sosyal sigorta sistemine erişilebilirliğini göstermektedir (Stahel, 2006).

2.1. Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Değişkenler ile Refah Arasındaki İlişki

Devletlerin refah düzeyi çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasi değişkenlere bağlıdır. Bu değişkenlerin başında gelen ekonomik büyüme, enflasyon, gelir dağılımı gibi ekonomik değişkenler refah düzeyinin yükseltilmesi için gerekli olan ekonomik işleyişin temelini oluşturmaktadır. Refahı açıklamak için en çok kullanılan araçlardan biri ekonomik büyümedir. Bunun ilk nedeni GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) veya GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ile ölçülen ekonomik büyümenin somut olması ve kolay anlaşılmasıdır. Islam ve Clarke (2002) toplumsal refah artışını ekonomik büyüme, ekonomik büyümenin maliyeti, GSYH, üretim faktörlerinin yıpranma payı, faiz oranı, zaman ve doğal kaynakların tüketilmesi gibi değişkenlerle açıklamıştır. Buna göre, belirli bir dönemde veri bir faiz oranında ekonomik büyümenin maliyeti, ekonomik büyüme ile elde edilen faydadan küçük olduğunda ülkenin toplumsal refahı artmaktadır.

Ekonomik büyümeyi dolayısıyla toplumsal refahı etkileyen önemli bir değişken de gelir dağılımıdır. Gelir dağılımının ekonomik kalkınma, yoksulluk ve kamu finansmanı üzerinde doğrudan etkisi vardır. Gruen ve Klasen (2008), 151 ülke için ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve refah değişkenlerinin 1970 ile 2000 yılları arasındaki ilişkisini incelemiştir. Çalışmaya göre gelir dağılımında adaletsizliğin artması refah düzeyinin azalmasına neden olmaktadır.

Ekonomik değişkenlerin yanında yoksulluk, beşeri sermaye, eğitim ve girişimcilik gibi sosyal değişkenler, ekonomik yapının işleyişine doğrudan veya dolaylı olarak etki ederek, refah düzeyinin pozitif veya negatif yönlü değişmesine neden olabilmektedir. Sosyal değişkenlerden biri olan yoksulluk refah düzeyi ile negatif yönlü ilişkiyken, girişimci ruh, beşeri sermaye ve bireylerin eğitim düzeyi ile pozitif ilişkilidir. Bu değerleri yüksek olan ülkelerde verimlilik arttığı için üretim artmakta böylece refah düzeyi yükselmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2000).

2.2. Kurumlar Ve Toplumsal Refah İlişkisi

Yukarıdaki faktörler yanında devletlerin demokratik yapısı, siyasal yönetim ve bireysel özgürlükler gibi kurumsal faktörler de refah düzeyini dolaylı olarak etkileyen değişkenlerdendir.

Kurumsal yapı, insanlar arasındaki etkileşimi şekillendiren, yine insanlarca oluşturulmuş kurallar ve kısıtlamalardır (North, 2010). Kurumlar, bireysel tercihlerde ortaya çıkan belirsizlikleri azaltarak toplumsal faydayı artırmayı amaçlayan düşünce, davranış ve alışkanlıklar olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda kurumlar, belirsizliklerin ve eksik bilginin hâkim olduğu piyasalarda iktisadi aktörlerin ne yapacaklarına ya da nasıl karar vereceklerine yardımcı olan her türlü kısıtlamalardır (Biber, 2010). Bir başka deyişle

kurumların toplumsal ilişkilerde oynadığı en önemli rol, bireyler arasındaki ilişkinin istikrarlı bir yapı kazanmasını sağlamak ve böylece belirsizliği azaltmaktır. Uphoff (1986) ise kurumları zaman içinde süregelen karmaşık davranış kalıpları olarak tanımlamaktadır.

Kurumsal açıdan ekonomik sistemlerin başarısı organizasyonların nasıl yönetildiği ile yakından ilgilidir. Buna yönetim adı verilmektedir. İyi yönetim/yönetişim kavramı ilk defa Dünya Bankası tarafından 1989 yılında bir raporunda kullanılmış ve bu kullanımda bir ülkenin kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı için hesap verebilirlik, saydamlık, sivil toplumun kamu politikalarına etkin katılımı hukuk devleti, bağımsız yargı sistemi gibi iyi yönetim ilkelerinden bahsedilmiştir (Coşkun, 2013). Bu anlamda bir ülkenin sahip olduğu iyi yönetişimi, devletin ve kamu kurumlarının yönetilmesini pozitif yönde etkilediği gibi, ekonomik alanı da olumlu etkilemektedir. Yeni kurumsal iktisat yaklaşımı da, toplumun sahip olduğu kurumlar ile iktisadi yapı ve işleyiş arasında bir ilişkiyi kabul etmekte ve bu kapsamda bilgi üretmektedir.

İyi yönetim, kurumların kalitesi ve gelişmesi açısından oyunun kurallarını ihtiva eder. Ülkeler piyasa ekonomisine geçseler bile, kurallar iyi belirlenmedikçe veya oyunun kuralları devamlı değiştikçe toplumsal refahın artması zordur (Coase,1992). Bu açıdan iyi yönetim; fiyat sisteminin sağlıklı çalışması ve fiyat sisteminden kaynaklanan maliyetlerin azaltılması dolayısıyla servetin etkin dağıtılması için hukukun üstünlüğü, ekonomik sistemde yozlaşmanın olmaması, siyasal sistemde istikrar gibi konuları bünyesinde barındırır¹. Bu konular aynı zamanda devletin kurumlarının yeterliliği ile ilgilidir (Fukuyama 2012). Kurumsal yapının sağlam temellere dayanması aynı zamanda gelirin yeniden dağıtılmasından doğan siyasal ve ekonomik problemlerin minimize edilmesine yani en düşük maliyetle bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere geçiş yapılmasını sağlar (Acemoğlu ve Robinson, 2000).

Dolayısıyla toplumsal refahı artırmak ve sürdürmek için iyi yönetişime ve kurumlara ihtiyaç vardır. İyi yönetim, kurumların- mülkiyet haklarının korunması, etkin bir şekilde işleyen bürokratik yapı, yolsuzluğun önlenmesi ve ekonomik özgürlük gibi- daha iyi çalışmasına ve sağlam temellere dayanmasına aynı zamanda üretim, dağıtım ve mübadele konuları için de sağlam yapı oluşturmasını sağlar. Böylece devletlerin uyguladıkları ekonomi politikalarının daha etkili ve kalıcı sonuçlar vermesine neden olur (Çetin, 2012).

Kurumsal iktisat yaklaşımı, toplumsal refah sorununu çeşitli araçlar ile analiz etmektedir. Söz konusu araçlar sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuksal kurumların istikrarlı büyümesini sağlanması için zeminolusturur. Bu açıdan kurumsal iktisat makro boyutuyla işlem maliyeti ile ilgilenirken, mikro boyutu ile de kaynakların

ekonomik yapıyı oluşturan bireyler arasında nasıl dağılması gerektiği ile ilgilenir (Murrell, 2002).

Kurumsal iktisadın en önemli aracı mülkiyet haklarıdır. Mülkiyet hakları, toplumsal refahın artmasının teşvik unsurlarından birini oluşturmaktadır. Mülkiyet hakları kaynak tahsisini ve bölüşümü etkileyerek, ülkelerarası büyüme farklılıklarına yol açabilmektedir. Mülkiyet hakları, toplumsal kaynakların kişisel çıkar yerine toplumsal fayda için kullanılmak üzere oluşturulan ekonomik ve hukuksal düzenlemelerden oluşur.

Mülkiyet hakları tüm liberal ekonomik teorilerde olduğu gibi refah ekonomisinde de önemli bir kurumdur. Mülkiyet hakları, iktisadi birimlerin taleplerini karşılamak amacıyla ekonomik kaynaklar üzerinde hâkim olmalarını sağlayan hukuksal normlardır. Bu normlar ile bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere geçiş yapılabilir (Holton, 1995). Böylece kamu kaynaklarının kişisel çıkarlar için değil toplumsal yarar için kullanılması garanti altına alınmış olur².

Mülkiyet haklarının güvenliği ve sürekliliği, modern toplumsal refahın temelinde yatan ana unsuru oluşturmaktadır³. Bu durumun tersi ise, girişimcinin servetinin getirisi üzerinde yeterli bir kontrol hakkına ve buluş yapma teşvikine sahip olmamasıdır. Bu çerçevede işlem maliyetinin yüksek, mülkiyet üzerindeki kontrol haklarının iyi korunmadığı ve belirsizliğin hâkim olduğu durumlarda, yatırımcılar yatırım kararı alamayarak toplumsal refah üzerinde olumsuz etkiye neden olacaktır (Rodrik,2000).

Kurumsal iktisat açısından toplumsal refahı etkileyen diğer bir önemli unsur piyasa ekonomisinin sürdürülebilirliğidir. Piyasaların gelişmesinde ülkedeki kurumların çok önemli yeri vardır. Uluslararası kuruluşların, kurumsal açıdan yetersiz ülkelerde ekonomik kalkınmayı planlama çabalarının başarısız olmasının nedeni, politikalarından ziyade kurumların en başta nasıl oluşması gerektiğine açıklama getirmemesidir. Sorunun kökenine inilmedikçe refaha yönelik planlama ve düzenleme çabaları başarısız olmaya mahkûmdur. Bu doğrultuda refahın artırılmasına yönelik önemli bir yaklaşım da mikro düzeyde piyasa aksaklıklarının düzeltilmesine yönelik kurumları inşa etmektir. Örneğin düşük gelirli ülkelerin sağlık, eğitim ve piyasa sistemleri etkinlikten uzaktır. Bu da bir kısır döngüye neden olarak refah seviyesinin azalmasına neden olmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Kurumsal iktisada göre, mübadele sürecinde mübadeleyi kısıtlayan dolayısıyla kurumların ve kurumsal yapının etkinliğini azaltarak toplumsal refahın azalmasına yol açan unsurlardan biri de işlem maliyetleridir. Bu maliyetler piyasada ölçülebilen maliyetleri ve bilgi edinmek için harcanan sraya girmek, hatta rüşvet vermek gibi ölçülmesi zor maliyetleri kapsar. Bunların yanında mükemmel olmayan denetim ve uygulama yüzünden

¹ Fiyat sisteminden kaynaklanan maliyetler belirsizlikten kaynaklanan işlem maliyeti ve karar alma maliyetidir. Her iki maliyette dağıtım mekanizmasının optimal dengeden uzaklaşmasına neden olur (Menard, 2008).

² Bunun en belirgin şekli özelleştirme. Mülkiyet hakları ile iyi çizilmiş hukuksal sınırlar ve şeffaflıklar, özelleştirmeden

kaynaklanan refah kaybını minimize eder. Bakınız Fukuyama (2012).

³ Hukukun üstünlüğü, kamu politikalarının şeffaflığı, yolsuzluğun kontrolü gibi yönetim ilkeleri mülkiyet haklarının temel belirleyicisi konumundadır.

meydana gelen kayıplar da bu maliyet içerisinde kabul edilir. Nitekim De Allesi (1983) kurumsal iktisadın firma içi karar alma süreçlerinde, sözleşmelerin önemi üzerinden bir işlem maliyeti perspektifi sunmuştur. De Allesi'ye göre eksik sözleşmeler durumunda ortaya çıkan yüksek işlem maliyetleri, firmaların kaynak dağıtımında etkin olmayan biçimde çalışmalarına neden olacaktır. Bu durumda firmalar kaçınılmaz olarak üretim imkânları eğrisi altında çalışacaklar dolayısıyla toplumsal refahı azaltacaklarını belirtmiştir.

2.3. Toplumsal Refahın Ölçülmesi

Toplumsal refah çok boyutluluk içerir. Refahın çok boyutlu olarak ölçülmesi için son yıllarda çalışmalar yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı'nın geliştirdiği İnsani Gelişme Paradigması ve İnsani Gelişme Raporlarında yayınlanan endeksler bu yaklaşımın doğrultusunda hazırlanmıştır.

İnsanların ekonomik anlamda refahı veya mutluluğu ilk olarak GSYH ile ölçülmüştür. Daha sonraki yıllarda ise kişi başına düşen milli gelir refah göstergesi olarak kullanılmıştır. 1970'lerde ise temel ihtiyaçların karşılanması insan refahının en önemli ögesi olarak kabul edilmiş, yani kişi başına düşen gelire birlikte parasal olmayan faktörler de insan refahının ölçümünde kullanılmıştır (Kabaş, 2007). 1990'lara gelindiğinde Sen'in önderliğini yaptığı insani gelişme yaklaşımı, insanların refahını anlamak için kullanılan perspektif olmuştur. 2000'lerde ise evrensel haklar ve özgürlükler ön plana çıkmıştır (Sumner, 2004).

Bu doğrultuda toplumsal refahın ölçülmesinde en önemli yöntemlerin başında İnsani Gelişme Endeksi (İGE) gelmektedir. İnsani Gelişme Endeksi üç göstereye dayanmaktadır: Birincisi uzun, sağlıklı ömür ve doğumda yaşam beklentisi. İkincisi bilgi, yetişkinlerin okuma yazma oranı ve genel okullaşma oranı. Üçüncüsü ise yaşam standardı, satın alma gücü paritesine göre reel gayri safi yurtiçi hasıla (Akder, 2004).

Toplumsal refahın ölçülmesinde kullanılan diğer bir yöntem Sosyal İlerleme Endeksidir (SPI). SPI hesaplanırken Temel İnsani İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar adı altında üç alt endeksin ortalaması alınmaktadır. Temel insani ihtiyaçlar bir ülkede insanların varlıklarını sürdürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma, suya erişim ve güvenlik gibi en temel ihtiyaçların ne kadar karşılandığını ölçmektedir. Refahın temelleri ise bireylerin ve toplumların refahlarının artırılmasını sağlayan temeleğitim, bilgiye ve iletişim kanallarına erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirlik faktörlerini incelemektedir. Fırsatlar alt

endeksi bireylerin kendipotansiyellerini tam olarak değerlendirmelerini sağlayan bireysel ve kolektif haklar, ayrımcılıkla mücadele ve yükseköğretime erişim faktörlerini de değerlendirmektedir (Sökmen, 2014).

Kurumsal iktisadın bakış açısıyla toplumsal refahı ölçmek için kullanılan yöntem Ekonomik Özgürlük Endeksi (EÖE) olarak bilinir. Ekonomik özgürlük, "hükümet müdahalesi olmadan; ancak özgürlük için gerekli olan hukukun üstünlüğü, şeffaf piyasa kurumları ve hükümetin desteğiyle birlik te ekonomiki işlemlere katılma özgürlüğü" ifade etmektedir (Drehervd, 2012). Bu aynı zamanda kurumsal iktisadın en temel unsuru olan işlem maliyetinin de azalması anlamına gelmektedir.

Bu doğrultuda ekonomik özgürlük endeksi de özel mülkiyet hakkını, işgücünün, sermayenin ve malların özgür bir biçimde dolaşımını ve vatandaşların kendi özgürlüklerini elde etme ve koruma gereğini ölçen endekstir. EÖE, ekonomik özgürlüğün 10 farklı alanı çerçevesinde ülke performanslarının kapsamlı ve karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır.

3. Azerbaycan Ekonomisinin Toplumsal Refahındaki Gelişmeler

Bu bölümün ilk kısmında, yukarıda ifade edilen yöntemler ışığında, Azerbaycan ekonomisindeki toplumsal refah göstergeleri ele alınarak, toplumsal refahındaki gelişim irdelenecektir. Bu yöntemler; Sosyal Göstergeler, İnsani Gelişme Endeksi (İGE), Sosyal İlerleme Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksi ve Yönetişim Endeksidir. İkinci kısımda ise Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun (ADİK) verilerine dayanarak 3 farklı dönem için hazırlanan refah endeksi karşılaştırılmıştır.

3.1. Azerbaycan Ekonomisindeki Toplumsal Refah Göstergeleri

Bir toplumun refahındaki gelişme kurumsal faktörleri ne derecede oluşturduğuna bağlıdır. Bu açıdan sosyal göstergeler o ülkenin refahının temel göstergeleri konumundadır. Tablo 1'de Azerbaycan ve diğer 6 ülkenin sosyal göstergeleri kıyaslanmıştır. Bu ülkeler Azerbaycan gibi Sovyet dönemi sonunda bağımsızlığını ilan eden diğer ülkeler, Rusya ve toplumsal refah göstergelerinin en başında yer alan Norveç'tir. Böylece hem bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın durumu, bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler ve refah seviyesi en başta gelen ülke Norveç ile kıyaslanarak daha iyi bir analiz elde edilebilecek hem de daha objektif bakış açısı kazandıracaktır.

Tablo 1. Toplumsal Refah Göstergeleri (2016)

	Azerbaycan	Ermenistan	Belarus	Kazakistan	Rusya	Ukrayna	Norveç	Dünya Ortalaması
Kişi Başına Düşen Mili Gelir (\$)	16000	8190	16752	23446	24416	7668	64139	8977
Doğrudan yabancı yatırım (% GSYH)	6.8	0.6	0.3	2.5	1.7	0.2	2.3	3.12
Toplam Sağlık Harcaması (% GSYH)	6.03	4.48	5.68	4.35	7.07	7.09	9.71	9.9
Araştırma Geliştirme Harcamaları (% GSYH)	0.20	0.24	0.67*	0.17*	1.18	0.65	1.71	2.22
5 Yaş altı Ölüm Oranı (Her Bin Canlı Doğumuna göre)**	31.7	7.4	4.6	14.1	9.6	5.5	2.6	40.8
İmalat Sanayinde Yaratılan Katma Değer (% GSYH)	5.76	10.35	25.93	10.83	14.1	14.21	8.03	15.57
İmalat Sanayinde Yüksek Teknoloji İhracatı Oranı (%)	2.53	5.27	4.31	41.19	13.7	7.26	20.51	-
Çevresel Faktörlerden Ölüm Oranı (Nüfusun %)**	0.21	0.21	0.19	0.20	0.17	0.20	0.09	0.3
Şirket Kurmak İçin Gerekli Süre (gün)	3	4	5	9	9,8	23	4	19
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (kWh)	2092	1870	3648	4892	6539	3600	2407	3127
Hava Kirliliğine Maruz Kalma (Yıllık Ortalama Metreküp Başına)**	25.6	21.2	17.9	17.0	15.8	16.6	8.9	7.9

Kaynak: World Bank Data bank, World Development Indicator., **WHO Data (AB Ortalaması)

Bir ülkenin toplumsal refahı kurumlarını ve insani değerlerini ne derece geliştirdiğine bağlı olduğundan, Tablo 1 bu doğrultuda hazırlanmıştır. Tabloya bakıldığında Azerbaycan'ın kişi başına düşen milli gelirinin 16.000 \$ ile üst orta gelir grubunda yer aldığı görülmektedir⁴. Bu oran dünya ortalamasının da üstünde bir orandır, ancak yukarı da ifade edildiği gibi refah sadece gelirin artması değil, hatta daha da önemlisi belirli kurallar çerçevesinde sağlık, iş, eğitim, sosyal güvence gibi kurumların nitelikli olmasıdır. Dolayısıyla tablodaki diğer verilere bakarak kurumsal açıdan toplumsal refahtaki gelişmeyi incelemek gerekmektedir. Örneğin Azerbaycan 5 yaş altı çocuk ölüm oranı, hava kirliliğine maruz kalma ve çevresel faktörlerden ölüm oranı açısından sırasıyla 31.7, 25.6 ve 0.20 ile en kötü ülke konumundadır. Aynı göstergeler açısından Norveç'e bakıldığında sırasıyla 2.6, 8.9 ve 0.09 ile Azerbaycan'dan bir hayli küçük oranlara sahip olduğu görülmektedir.

Kurumsal iktisat açısından önemli bir diğer gösterge de firmaların piyasadaki maliyetlerinin azaltılması vasıtası ile piyasanın daha rekabetçi hale gelmesi ve yapılan Ar-Ge harcamaları ile ülkenin kendi teknoloji üretme kabiliyetini geliştirerek istikrarlı, güçlü ve verimli bir ekonomik yapı ve dolayısıyla toplumsal refahta artış sağlanmasıdır. Bu açıdan tablodaki göstergeler şirket kurmak için gün sayısı, yüksek teknoloji kullanımı ve Ar-Ge harcamaları göstergeleridir. Şirket kurmak için gün sayısı azaldıkça ve firmaların teknoloji kullanımı arttıkça ölçek ekonomilerinden dolayı piyasa daha rekabetçi hale gelecek, işlem maliyeti azalma

gösterecek uzmanlaşma ve verimlilik artacaktır. Azerbaycan ekonomisi için şirket kurmak için gerekli süre 2013 yılı itibarıyla 7 gün iken, 2016 yılı itibarıyla 3 güne indirilmiştir. Tablo 1'den de görüldüğü gibi bu veri hem dünya ortalamasından hem de diğer ülkeler ile kıyaslandığında en düşük değere sahiptir. Buna karşılık imalat sanayinde yüksek teknoloji ihracatı oranı toplam ihracat içerisinde 2.53 ile en küçük değere sahip ülke konumunda iken, Ar-Ge harcamalarına bakıldığında Belarus ve Kazakistan'dan sonra en az paya sahip ülke olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarında Dünya ortalamasının % 2.22 olduğu ve Azerbaycan'ın GSYİH büyüklüğü göz önüne alınır ise bu oranın daha yüksek olması gerekmektedir.

Dolayısıyla Azerbaycan ekonomi politikası özel kesim için işlem maliyetini azaltacak ekonomik tedbirleri almasına karşılık, üretim gücünü vasıflı işgücünün kullanımını sağlayan ve yüksek katma değer ile istikrarlı büyümeye imkân veren teknoloji üretimine döndürememiştir.

Rodrik'e (2004) göre bir ülkedeki kurumların kalitesi o ülkeye yapılan yabancı yatırımlarla ölçülmektedir. Yabancı yatırımlardaki artış, o ülkenin hukukun üstünlüğüne, yolsuzluğa ve hem sosyal hem de ekonomik kurallara ne kadar önem verildiğinin göstergelerden biri olarak ele alınabilir. Tablo 1'deki doğrudan yabancı yatırımlar verisi bu açıdan incelendiğinde 2016 itibarıyla Azerbaycan'daki GSYH %6,8'i kadar yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu oran dünya ortalaması da dahil olmak üzere tablodaki diğer ülkelerden daha yüksektir⁵. Dolayısıyla Azerbaycan

⁴ Azerbaycan'ın kişi başına düşen milli geliri 2014 yılında 16.715\$ iken 2015 yılında 16.698 \$ olmuştur. 2014 yılından itibaren düşüş trendine girmiştir.

⁵ Her ne kadar son yıllarda sermaye girişinde artış olsa da,

işsizlik oranı değişmemiş hatta belirli bir oranda yükselmiştir. Bu durum sermaye girişinin katma değer yaratmadığının bir göstergesidir.

ekonomisi kurumsal açıdan ekonomi politikasının sınırlarını önceden belirlemiş ve ekonomik süreç içerisinde bu kuralları değiştirmemiştir. Bir başka deyişle oyun oynanırken oyunun kurallarını değiştirmemiş ve yatırımcı için belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır denilebilir.

Tablo 1 bir bütün olarak incelendiğinde ekonomik büyüme açısından yeterli gelişmeyi gösteren Azerbaycan ekonomisinin, toplumsal fayda açısından gerekli kurumları oluşturduğu, kurumların toplumsal refah için belirli dönüşümleri sağladığı; ancak gelişmeyi istikrarlı olarak sürdüremediği ve toplumsal faydayı maksimize eden esas olan faktörleri -hava kirliliği, çevresel faktörlerden kaynaklanan ölüm oranı, 5 yaş altı ölüm oranı gibi- ihmal

ettiği ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda çıkarsamayı desteklemesi açısından, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) oluşturduğu İnsan Gelişme Endeksi (HDI) göstergelerine yer verilmiştir. 2016 yılı verilerin bakıldığında, Azerbaycan 0,759 değeriyle 78. sırada olup, Ermenistan 0,74 ile 84., Rusya 0,84 ile 49., Kazakistan 0.79 ile 56., sırada, Ukrayna 0.74 ile 84., Belarus ise 0.79 ile 52. sırada yer almaktadır. Dünya ortalama değeri ise 0.72 dir. Bu bilgilerden görüldüğü gibi Azerbaycan HDI göstergelerinde sadece eski Sovyetler sistemine dahil olan 2 ülkeyi geçebilmiştir. HDI'ya göre birinci sıradaki ülke ise 0.94 puanla Norveç'tir (HumanDevelopmentReports,2016).

Tablo 2. İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri (2016)

	Norveç	Rusya	Belarus	Kazakistan	Azerbaycan	Ermenistan	Ukrayna	Dünya Ortalaması
Beklenen Yaşam Süresi	81.7	70.3	71.5	69.6	70.9	74.9	71.1	72.2
Ortalama Eğitim Süresi	12.7	12.0	12.0	11.7	11.2	11.3	11.3	8.4
Eğitime Ayrılan Pay (% GSYH)	7.4	4.2	5.0	-	2.5	2.2	6.7	5.0
HDI Değeri	0.94	0.80	0.79	0.79	0.75	0.74	0.74	0.72
Sıralama	1	49	52	56	78	84	84	-

Kaynak: [http://hdr.undp.org/en/data.\(25.06.2017\)](http://hdr.undp.org/en/data.(25.06.2017))

Gerekli ve yeterli kurumların oluşması ile bireysel faydanın artacağı, bu durumda toplumsal faydanın da artacağı ortadadır. Bu açıdan beşeri sermayenin gelişmesi kurumların temel amaçlarından biri olmalıdır, çünkü bireylerin faydaları piyasa ekonomisinin daha verimli ve etkin çalışmasını sağlayacaktır. Uzun vadede beşeri sermayeye yapılan yatırım kurumsal iktisadın önemli unsurlardan biri olan bilgi birikimini ve rekabet gücünü de artıracaktır (North, 2005). Aynı zamanda bilgi birikimindeki artış refahın sınırını belirlediğinden bilgi birikimi ne kadar artar ise toplumsal refah da o kadar artacaktır.

Tablo 2 ve Tablo 1 bu açıdan incelendiğinde Azerbaycan'ın beşeri sermaye için kurumlarını yeterli derecede geliştiremediği anlaşılmaktadır. Tablo 1'deki GSYİH içerisinde toplam sağlık harcamasının payı % 6 iken beklenen yaşam süresi 70 yıldır. Ukrayna'da % 7,09 iken beklenen yaşam süresi, 71.1 dir. Ancak Azerbaycan'ın 2016 yılı itibarıyla kişi başına düşen GSYH 16.000 \$ iken Ukrayna'nın 7688 \$'dır. Aynı veriler açısından Norveç'e bakıldığında toplam sağlık harcaması % 9.7 iken beklenen yaşam süresi 81 yıl, Dünya ortalama değeri ise 72.2 yıldır.

Azerbaycan'da eğitime ayrılan pay % 2.5 ve Ar-Ge harcamalarının payı ise % 0.20 iken Ukrayna'da eğitime ayrılan pay % 6 ve Ar-Ge harcamalarının payı % 0.65'dir. Dünya ortalamasına bakacak olursak, eğitime ayrılan pay % 5 iken Ar-Ge harcamasının oranı %2.22 dir. Norveç'te ise eğitime ayrılan pay % 7.4 iken ar-ge harcamalarının payı % 1.71.

Bu durum Norveç ekonomisi açısından beşeri sermayeye ve insana verilen önemi göstermektedir ki gerek ekonomide

yaratılan katma değer açısından gerekse milli gelir açısından neden kişi başına düşen gelirin 64139 \$ olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla toplumsal refah sadece ekonomik büyümeyi artırmak değil aynı zamanda beşeri sermayenin de artması anlamına gelmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, kurumsal açıdan toplumsal refah insan ihtiyaçlarının karşılandığı devlet yapısını ifade eder. Bu iki anlama gelmektedir. İlki, minimum insan ihtiyaçlarının karşılanması, ikincisi ise kişisel hak ve özgürlüklerin garanti alınmasıdır. Tablo 3 ve Tablo 4'de bu doğrultuda hazırlanmıştır.

Tablo 3'de Azerbaycan'ın ve diğer 6 ülkenin sosyal ilerleme endeksi verileri karşılaştırılarak gösterilirken, Tablo 4'de Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük endeksi verilmiştir.

Tabloda 3 incelendiğinde Rusya'nın 67. ve Ermenistan'ın 59. sırada olduğu gözlemlenirken, Azerbaycan ise 76. sırada yer almaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın, orta-üst gelir grubuna dâhil olan diğer ülkelerden farklı olarak, bireylerin temel ihtiyaçlarını yani bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma, suya erişim ve güvenlik bakımından toplumun en temel ihtiyaçlarını karşıladığını açıklamaktadır. Buna karşılık özellikle kurumsal yapı göstergeleri olan, insan hakları, kişisel özgürlükler ve kişisel seçimler, çevre kirliliği, haberleşme, bireysel haklar, yükseköğretime erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel faktörlerin yer aldığı refahın temelleri alt endeksinde yeterli gelişmeyi sağlayamadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. Sosyal İlerleme Endeksi (2016)

Sıralama	Ülkeler	Sosyal İlerleme Endeksi	Temel İnsani İhtiyaçlar	Refah Seviyesi
76.	Azerbaycan	65.33	82.66	73.83
74.	Kazakistan	66.01	81.23	66.90
67.	Rusya	67.17	79.31	72.09
65.	Belarus	67.80	87.20	67.37
64.	Ukrayna	68.33	79.91	68.62
59.	Ermenistan	69.01	85.83	76.49
3.	Norveç	90.27	95.44	91.15
-	Dünya Ortalaması	64.85	68.69	51.85

Kaynak: Social Progress Index. Dünya Bankası (2016)

Kurumsal iktisat açısından ekonomik özgürlük bireylerin kendi geleceklerini kontrol etme imkânı verdiği için ekonomik büyüme, daha iyi yaşam standardı ve düşük işsizlik gibi daha iyi ekonomik çıktıya neden olurken ekonomik özgürlükteki gerileme gelir dağılımı gibi olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Bennett vd. 2016).

Bu bağlamda Ekonomik Özgürlük Endeksi (EÖE), ekonomik özgürlüğün 10 farklı alanı çerçevesinde ülke

performanslarının kapsamlı ve karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Bu 10 farklı alandan her birine, 0'dan 100'e kadar puan verilmektedir. Bir ülkenin genel ekonomik özgürlük puanı da bu farklı alanların ortalaması olarak hesaplanmaktadır. 10 ekonomik özgürlük alanı, 4 temel kategoriye ayrılır. Bu 4 temel kategori hükümet politikalarının sınırlandırılması, mülkiyet haklarının korunması, yatırım ve ticaret özgürlüğüdür (Acar ve Bilir 2014).

Tablo 4. Özgürlük Endeksi Göstergesi (2017)

Ülkeler	Dünya Sıralaması	Mülkiyet Hakları	Mali İstikrar	İş Yapma Özgürlüğü	Özgürlük Endeksi Puanı
Norveç	25	86.7	98.4	89.5	74.0
Ermenistan	33	55.5	82.9	76.5	70.3
Kazakistan	42	56.1	98.6	74.5	69.0
Azerbaycan	68	50.5	97.4	71.5	63.6
Belarus	104	50.9	92.8	71.3	58.6
Rusya	114	47.6	93.4	74.8	57.1
Ukrayna	166	41.4	67.6	62.1	41.1
Dünya Ortalaması	-	51.5	68.6	64.8	61.1

Kaynak: www.heritage.org/index/embed/country-data/azerbaijan

Tablo 4'e bakıldığında en kötü verinin mülkiyet hakları verisi olduğu gözlenmektedir. Dünya ortalaması 51.5 iken bu oran Azerbaycan'da 50.5 Kazakistan'da 56.1 Ermenistan'da ise 55.5 dir. Norveç'te ise 86.7 dir. Dolayısıyla ele alınan ülkeler içerisinde Norveç dışındaki diğer ülkeler için mülkiyet haklarının tam olarak korunma altında olmadığı açıktır. Bu durum devletin istediği zaman

herhangi bir kısıtlama uygulamayetkisi nesahip olduğu anlamını taşımaktadır. Bukurumcu iktisat açısından ekonomik ve hukuksal düzenin toplumsal fayda yerine kişisel faydaların oluşturulması için kullanılması anlamına gelmektedir. Bu da sınırlı rasyonaliteye yol açarak toplumsal faydayı ve kalkınma sürecini olumsuz etkileyecektir.

Tablo 5. Azerbaycan Özgürlük Endeksi Göstergesi Yıllara Göre Değişim Tablosu (2017)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azerbaycan	58.8	59.7	58.9	59.7	61.3	61.0	60.2	63.6
Dünya Ortalaması	59.4	59.7	59.5	59.6	60.3	60.4	60.7	60.9

Kaynak: www.heritage.org/index/embed/country-data/azerbaijan

Tablo 5'de görüldüğü gibi 2017 yılında Azerbaycan Ekonomik Özgürlük sıralamasında 63.6 puanla 68. sırada yer almıştır. Azerbaycan 2010 yılında 58.8 puanla 96. 2013 yılında ise 59.7 puanla 88. sırada. 2014 yılında ise 61.3 puanıyla 81. sırada 2016 yılında ise 61 puanla 85. sırada yer almıştır. Azerbaycan 2017 yıl itibariyle Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülke arasında 15. sırada yer almıştır.

Son beş yılda Ekonomik Özgürlük Endeksi düzeyinde gelişmeler olduğu için Azerbaycan "kısmen özgür" ülkeler kategorisine yer almıştır.

Bu çıkarsamamızı desteklemesi açısından Uluslararası Şeffaflık Örgütünün yolsuzluk raporlarına bakılabilir. 2017 yılı itibariyle Norveç 85 puan ile 3. ve Azerbaycan ise 31 puan ile 122. Sıradadır⁶. Yolsuzluk göstergeleri

⁶ Azerbaycan 2012 yılı itibariyle 27 puan alırken, 2016 yılı itibariyle puanını 30'a yükseltmiştir. Bu da kısmen de olsa toplumsal refahındaki artış olarak yansımıştır. 2017 yılı için Sovyet döneminden sonra bağımsızlığını ilan eden diğer devletlerin

göstergeleri, Belarus, 44 puanla 66., Ermenistan 35 puanla 107. Kazakistan ve Ukrayna 30 puanla 130., Rusya ise 29 puanla 135. Sıradadır. Daha detaylı bilgi için bakınız https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perception

incelendiğinde Azerbaycan'ın geçmişe göre ekonomik ve siyasal açıdan kurumlarını yerleştirmeye başladığını ancak kurumlaristikrarlı bir şekilde sürdürmeyi tam anlamıyla başaramadığı sonucuna ulaşılabilir.

Ortaya konan verilerden de anlaşıldığı gibi ekonomik büyüme toplumsal fayda için gerekli ama yeter koşul değildir. Kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi toplumsal faydayı sağlamak ve kalkınma sürecini daha iyi bir noktaya taşımak için daha önemlidir. Kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi devletin temel amacı

olmalıdır. Buda bizi devletin nasıl şekillenmesi gerektiği sorusuna getirir. Devletin toplumsal faydayı, kalkınma sürecini bir adım öteye taşımak için şeffaflığa ve verimliliğe önem vermesi gerekir. Acemoğlu ve Johnson (2005) 'e göre kurumlar ekonomik performansı belirlerken politik gücün ve kamu kaynaklarının dağılımı da kurumları belirler. Dolayısıyla bir ülkenin kurumsal yapısında ilerleme olup olmadığının önemli bir göstergesi de yukarıda da belirtildiği gibi yönetim verileridir. Aşağıda Tablo 5'de Azerbaycan ve diğer 6 ülkenin ekonomisi için yönetim göstergeleri verilmektedir.

Tablo 6. Yönetişim Göstergeleri (2016)

Ülkeler	Politik İstikrar	Hukukun Egemenliği	Yolsuzlukla Mücadele	Regülasyon Düzenlemeleri
Ermenistan	-0.60	-0.11	-0.57	0.25
Azerbaycan	-0.87	-0.57	-0.87	-0.28
Belarus	0.12	-0.78	-0.29	-0.94
Kazakistan	0.4	-0.42	-0.80	-0.10
Rusya	-0.89	-0.89	-0.86	-0.42
Ukrayna	-1.89	-0.77	-0.84	-0.43
Norveç	2.17	2.02	2.20	1.70

Kaynak: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>

Tablo 6'deki yönetim verileri -2.5 ile 2.5 aralığında olup. -2.5 zayıf yönetim iken 2.5 ise güçlü yönetimi vurgulamaktadır (WGI.2017). Tabloda vurgulanan politik istikrar ile, siyasi istikrarsızlık ve siyasi istikrarsızlığın getirdiği şiddet, regülasyon düzenlemeleri ile özel

sektörün gelişimine izin veren politikalar, düzenlemeler ve hukukun üstünlüğü ise toplum kurallarına ve bu sözleşmelerin icrasına, mülkiyet haklarına ne ölçüde uyduğu kastedilmektedir⁷

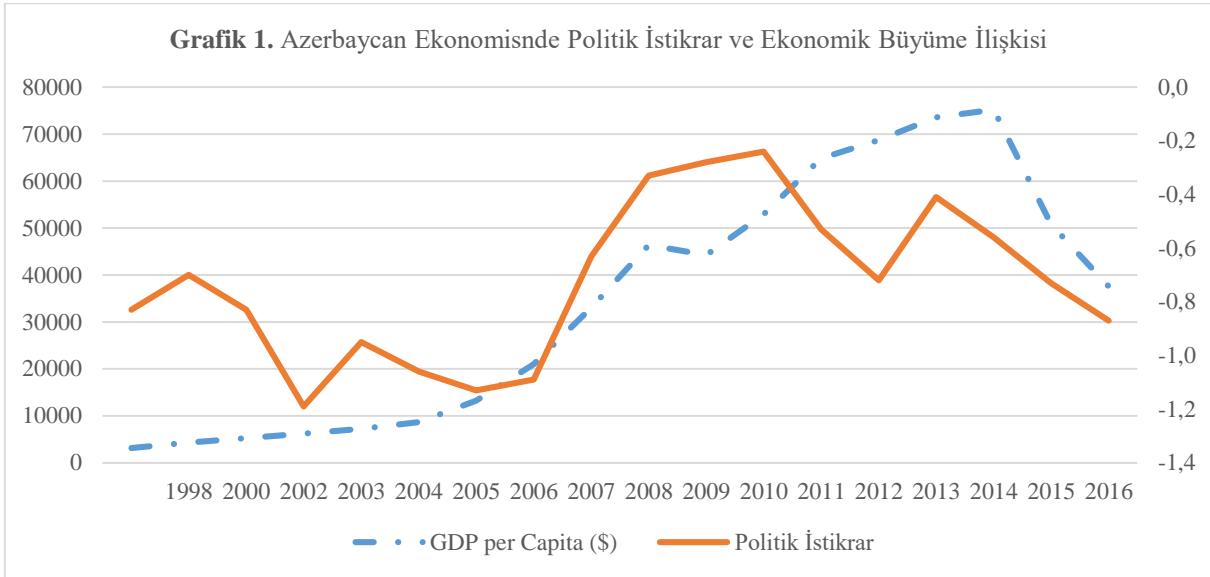
Tablo 7. Azerbaycan Norveç Yıllar İtibariyle Yönetişim Göstergeleri

	Politik İstikrar		Hukukun Egemenliği		Regülasyon Düzenlemeleri		Yolsuzluğun Kontrolü	
	Azerbaycan	Norveç	Azerbaycan	Norveç	Azerbaycan	Norveç	Azerbaycan	Norveç
2010	-0.24	1.33	-0.89	1.90	-0.37	1.51	-1.24	2.09
2011	-0.53	1.34	-0.89	1.87	-0.37	1.61	-1.18	2.15
2012	-0.72	1.33	-0.83	1.96	-0.46	1.55	-1.13	2.26
2013	-0.41	1.35	-0.72	1.98	-0.41	1.67	-0.97	2.29
2014	-0.56	1.12	-0.67	2.03	-0.28	1.65	-1.02	2.23
2015	-0.73	1.16	-0.67	2.01	-0.25	1.61	-0.93	2.24
2016	-0.80	1.20	-0.52	2.04	-0.28	1.70	-0.84	2.20
2017	-0.76	1.15	-0.56	2.02	-0.25	1.81	-0.88	2.24

Kaynak: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>

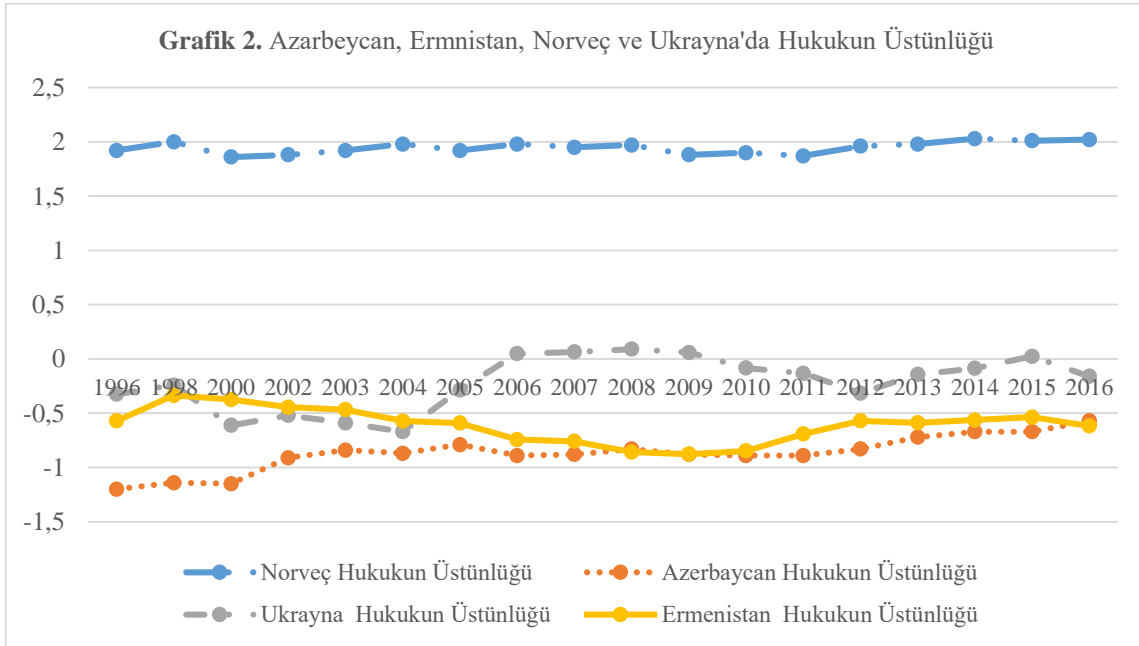
Buna göre tablo 7'ye bakılıp Azerbaycan'ın siyasi kurumlarının yönetim anlamında gelişimi incelendiğinde. politik istikrar 2010 yılında -0.25 iken 2016 yılında -0.87. hukukun egemenliği -0.85 iken -0.57, regülasyon düzenlemeleri -0.37 iken -0.28 ve yolsuzluğun kontrolü ise -1.18 den -0.28'e değişme göstermiştir. Her ne kadar Azerbaycan'ın bütün değerleri

zayıf yönetim gösterse de zaman içerisinde politik istikrar göstergesi hariç diğer verilerde kısmen iyileşme görülmektedir. Buna karşılık Norveç siyasi erkine bakıldığında 2010 yılında politik istikrar, 1.33 den 2.17'ye hukukun egemenliği 1.90 dan 2.02'ye. yolsuzlukla mücadele 2.09 dan 2.20' ye ve regülasyon düzenlemeleri ise 1.51 den 1.70'e yükselmiştir.

Bu doğrultuda Grafik 1’de Azerbaycan ekonomisinin 1998 ile 2016 yılları arasında yönetim ilkelerinden olan politik istikrar ile Reel GSYİH arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Grafiğin sağ tarafı GSYİH verisini sol tarafı ise politik istikrar verisini göstermektedir. Grafik bilhassa 2006 yılı sonrası politik istikrarın arttığını ve bu durumun ekonomik büyümeye yansıdığını ortaya koymaktadır. Ancak 2010 sonrası siyasal anlamda ortaya

çıkan istikrarsızlık ekonomik büyümenin de göreceli olarak yavaşlamasına neden olmuştur. Ekonomik büyümenin istikrarlı olması ve toplumsal faydayı artırması yukarıda da vurgulandığı gibi hem ekonomide hem de siyasette hukuksal normlara ne kadar önem atfedildiği ile ilgilidir.

Nitekim Grafik 2’ye göre Azerbaycan’ın hukuksal normlara verdiği önem geçmiş yıllara göre artmış. 2010 yılından sonra azalan bir eğilim gösteren Ermenistan’ın hukukun üstünlüğü göstergesine yaklaşımıştır. Milli gelir Azerbaycan’ın çok gerisinde olmasına rağmen Ukrayna 2006 yılından itibaren hukukun üstünlüğü anlamında kurumsal yapısını düzenlemiş hem Ermenistan hem de Azerbaycan’dan çok daha iyi bir konuma yükselmiştir.

Dolayısıyla hem Grafik 1 hem de grafik 2 ye bakıldığında Azerbaycan ekonomisinin kurumsal anlamda belirli bir ilerleme kaydettiğini ancak Norveç verisi ile

kıyaslandığında ilerlemenin yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum kurumsal yapının oluşturulması için gerekli olan siyasi düzenlemelerde belirli bir yol kat edildiğini ancak istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi, ülkeler iyi yönetimin normlarını sağladıkça, yani insani değerlere, ekonomik özgürlüklere ve piyasa koşullarının çerçevesini iyi çizip, kamu politikalarını bu bağlamda tekrar yapılandırdıkça kurumların kalitesi de artarak toplumsal faydanın yükselmesini sağlayacaklardır.

3.2. Azerbaycan Ekonomisi İçin Refah Endeksi

Bu kısımda Azerbaycan'ın bağımsızlık yıllarındaki veriler kullanılarak kurumsal iktisat yaklaşımı çerçevesinde refah endeksi hazırlanmıştır. Endeks üç farklı döneme ayrılarak hazırlanmıştır. Bu dönemler, kriz dönemi (1991-1994), geçiş dönemi (1995-2000) ve istikrar dönemi (2001-2016) olarak sıralanmıştır⁸. Endekste 19 gösterge yer almaktadır. Bu on dokuz gösterge, kişi başına düşen milli gelir, istihdam düzeyi, tüketici fiyat endeksi, 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı, toplam işe hacmi, sanayi ürünlerinin hacmi, bilgi ve iletişim hizmet hacmi, eğitim harcamaları, tarım ürünlerinin hacmi, nüfus artışı sayısı, doktorların sayısı, hastane sayısı, kütüphanesayısı, konutsayısı, araştırmaveişlemyapankuru msayısıvesosyal savunma ve güvenlik harcamalarıdır. Azerbaycan istatistik kurumu 1991 ve 1992 yılı için bazı göstergelerin değerlerini vermemektedir. Bunun için bazı göstergelerde kriz dönemi için 1993 ve 1994 yılları esas alınmıştır.

Söz konusu bu 19 göstergenin seçilme nedeni bu göstergelerin kurumsal iktisat çerçevesinde ekonomik ve sosyal hayatta önemli rol oynamaları ve toplumun refah düzeyini doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemeleridir. Bu göstergelerin diğer bir seçilme nedeni, uluslararası düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde bu göstergelerin kullanılmasıdır.

Her bir gösterge için genel dönem ortalaması hesaplanmıştır. Genel dönem ortalamasını bulmak için dönemi oluşturan yılları toplayıp yılların sayısına bölünmüştür. Genel dönem ortalamalarını karşılaştırmak için 3 dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. 3 dönemin genel yıllık ortalamasını bulmak için ise bağımsızlık döneminin toplamı için yirmi dört yıldaki tüm veriler toplanıp yirmi dörde bölünmüştür. Bu yöntemle 3 dönemin genel yıllık ortalaması alınmış ve genel dönem

ortalamaları ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapmak için bir üzerinden değerlendirilerek hesaplanmıştır⁹. Bunun için ilk önce 3 dönemin genel yıllık ortalamasına 1 değeri verilmiş ve ters orantı ile hesaplanarak bu değere karşılık tüm farklı göstergelerin dönem ortalamalarının değeri bulunmuştur. Toplumun refahını olumsuz yönde etkileyen göstergeler ise doğru ile hesaplayarak belirtilmiş daha sonra tablo 8 eklenmiştir. Doğru orantı ile hesaplanan göstergeler Tüketici fiyat endeksi, 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı ve cinayet olayları sayısıdır.

Endeksi oluşturmak için göstergelerin bir tanesi 0.02'yle, beş tanesi 0.03'le, yedi tanesi 0.05'le, altı tanesi 0.08'le çarpılarak hesaplanmıştır. Göstergelerin farklı ağırlık katsayılarına çarpılmasının nedeni bazı göstergelerin daha önemli olmasıdır. Toplumun refah durumunu daha fazla etkilediği için ücretler düzeyi, 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı, eğitim harcamaları, konut sayısı, tüm doktor sayısı ve hastane sayısı göstergelerini 0.08 katsayısına çarpılarak alınan sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Ücretler düzeyi, eğitim harcamaları, hastane sayısı ve doktor sayısı göstergeleri uluslararası refah ölçme yöntemlerinde daha çok kullanılan gösterge olduğu için bu göstergelere daha çok önem verilerek daha büyük ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. İstihdam düzeyi, toplam işe hacmi, cinayet olayları sayısı, kütüphane sayısı, Ar-Ge sayısı, sosyal güvenlik harcamaları ise 0.05 ile çarpılmıştır. Diğer göstergeler; kişi başına düşen milli gelir dağılımı, tüketici fiyat endeksi, bilgi ve iletişim hizmet hacmi, çevre koruma harcamaları, nüfus artışıdır. Bu göstergeler toplumsal refah durumunu etkilemede önemlilik bakımından üçüncü sırada olduğu için 0.03 ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. Tarım ürünleri hacmi göstergesi ise 0.02 ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır¹⁰.

Tablo 8. Azerbaycan Ekonomisi için Refah İndeksi

Gösterge	Ağırlık Katsayısı	Kriz Dönemi	Geçiş Dönemi	İstikrar Dönemi
1. Kişi Başına Düşen Milli Gelir Dağılımı	0.03	0.002	0.005	0.04
2. İstidam Düzeyi	0.05	0.03	0.04	0.05
3. Tüketici Fiyat Endeksi	0.03	0.006	0.04	0.07
4. Ücretler Düzeyi	0.08	-	0.013	0.10
5. 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı	0.08	0.04	0.07	0.095
6. Toplam işe Hacmi	0.05	0.00	0.003	0.076
7. Sanayi Ürünleri Hacmi	0.05	0.0015	0.01	0.074
8. Cinayet Olayları Sayısı	0.05	-	0.05	0.048
9. Bilgi, İletişim Hizmet Hacmi	0.03	0.00006	0.0018	0.048
10. Çevre Koruma Harcamaları	0.03	0.0018	0.005	0.046
11. Eğitim Harcamaları	0.08	0.0007	0.017	0.118
12. Tarım Ürünlerinin Hacmi	0.02	0.004	0.00	0.027
13. Nüfus Artışı	0.03	0.037	0.02	0.028
14. Tüm Doktorların Sayısı	0.08	0.075	0.07	0.082
15. Hastane Sayısı	0.08	0.082	0.08	0.076
16. Kütüphane Sayısı	0.05	0.056	0.05	0.046
17. Konut Sayısı	0.08	0.069	0.07	0.083
18. Araştırma Ve İşlem Yapan Kurum Sayısı	0.05	0.046	0.05	0.050
19. Sosyal Güvenlik Harcamaları	0.05	0.0005	0.005	0.047

⁸ Bu dönemler siyasi unsurlar dikkate alınarak ayrılmıştır.

⁹ Endeksi oluşturmada zamana bağlı sabit esaslı denklem

kullanılmıştır. $\sum_{i=1}^N I_{t,0} = \frac{\sum_{i=1}^N P_{it}}{\sum_{i=1}^N P_{i0}}$ Denklemde Pit, t i. değer dönemindeki değer, P_{i0} ise temel döneme ait değer.

¹⁰ Campos (2000) çalışmasında geçiş ekonomilerinde politik ve ekonomik kurumların gelişim sürecini göstermek için veri seti hazırlanmıştır. Kullanılan veri seti yukarıdaki açıklanan teorik temellere dayanarak hazırlanmıştır. Ağırlıklandırma yine teorik bölümde açıklanan toplumsal fayda ve kurumsal iktisat ilişkisine göre yapılmıştır.

Toplam Ağırlık Katsayısı	1	0.469	0.652	1.242
--------------------------	---	-------	-------	-------

Kaynak: Yazarlar Tarafından Hesaplanmıştır

Elde edilen endeksin sonuçlarına bakıldığında, ilk dönemin toplam değerinin 0.469'ye, ikinci dönemin 0.65' ya, üçüncü dönemin ise 1.242' ya eşit olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan anlaşıldığı üzere ikinci dönemde toplumsal refah düzeyi birinci döneme göre 1.4 defa, üçüncü dönemde ise toplumsal refah düzeyi ikinci döneme göre 1.9 defa artmıştır.

Detaya inildiğinde bilhassa kişi başına düşen milli gelirden. Ücretlerde, toplam işe yardımcıları ve eğitim harcamalarında önemli artış olduğu gözlenmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Azerbaycan'da parasal açıdan toplumsal refahın olumlu yönde artmış olduğu ortadadır.

Ancak, kurumsal açıdan bakıldığında beş adet göstergenin son dönemlerde olumsuz yönde değişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Hastane sayısı, nüfus artış sayısı, 1 yaşına kadar ölen çocuk sayısı ve kütüphane sayısı birinci döneme göre ikinci ve üçüncü dönemde düşük değerler elde etmiştir. Bu durum yukarıdaki Tablo 8 ve Tablo 2 ile de paralellik arz etmektedir.

Benzer şekilde cinayet sayısında ise birinci döneme göre ikinci ve üçüncü dönemde yükselme olduğu için düşük değer elde etmiş ve bu da toplumsal refah düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. Doktor sayısı, istihdam düzeyi ve konut sayısı göstergelerinde ise çok düşük düzeyde ilerleme kaydedilmiştir.

Tablo 6'daki hesaplamanın sonuçları ile yukarıda gösterilen refah göstergelerinin sonuçları örtüşmektedir. Buna göre Azerbaycan'da son yıllarda kişi başına düşen milli gelir yükselmiş, ama bu yükselişe rağmen toplumun ekonomik ve sosyal durumunu etkileyen dolayısıyla kurumsal yapıyı ifade eden diğer ekonomik değişkenlerin verilerinde düşüşler yaşanmış, bazı göstergelerde ise yeterince gelişme sağlanamamıştır. Nitekim Dünya Bankası verilerine göre. Azerbaycan'da Gini katsayısı. 1995'de 34.65 iken bu değer 2002 yılında. 17.36'ya düşerken 2008 yılında ise katsayı tekrar yükselerek 31.79'a yükselmiştir. En fakir kesimin gelirden aldığı pay 1995 yılında % 2.69 iken en zengin aldığı pay % 26.7 olmuş 2002 yılında gelir dağılımındaki göreceli iyileşme ile beraber en fakirin aldığı pay % 5.77'ye çıkmış. 2008 yılında yine % 3.25'e en zengin % 10'un aldığı pay ise % 25.74 yükselmiştir¹¹.

Bunun da esas nedeni olarak devletin, toplumun refah durumunu etkileyecek önemli ekonomik ve sosyal unsurlarda tam anlamıyla istikrarlı gelişmeyi sürdürememesidir. Nitekim Murrell de (2008) Sovyetler Birliğinden ayrılan devletlerin, kurumsal gelişiminin, Doğu Avrupa devletlerinin kurumsal gelişiminden daha

yavaş olduğu sonucuna varmıştır. Avrupa Bankası Yapılanma ve Kalkınma Raporu (EBRD. 2016-17)'nda da Azerbaycan'da kurumsal gelişimde, şeffaflıkta ve yönetim standartlarında ekonomik büyümeyenin gerisinden geldiğini ifade etmiştir.

Azerbaycan'da kişi başına düşen milli gelirin yüksek olması ama toplum refahı için önemli olan diğer göstergelerin düşük olması açık bir çelişki teşkil etmektedir. Kişi başına düşen milli gelir toplumsal refahı olumlu yönde etkilese de diğer ekonomik ve sosyal göstergelerde gelişme sağlanması gerekmektedir. Toplumsal refahı gösteren tablolardan ve oluşturulan endeks değerlerinden anlaşıldığı gibi toplumsal refahın temel göstergesi parasal gelirin ne kadar arttığı değil ülkenin kurumsal yapısını ne derecede oluşturduğu ile ilgilidir.

4. Sonuç

Çalışmanın temel amacı. Yeni Kurumcu İktisat bakışı açısından bağımsızlığın ardından Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeleri irdelemektir. Bu doğrultuda çalışmada ekonomik ve sosyal göstergeler yardımı ile Azerbaycan ekonomisinin toplumsal refahının ne yönde geliştiği araştırılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı, devletin ekonomik büyüme sağlamanın toplumsal refahın esas nedeni olmadığını ortaya koymaktır. Çünkü toplumsal açıdan büyüme ile refah farklı anlamlar ifade etmektedirler. Refah sadece ekonomik sistemin sağlıklı çalışmasına değil daha da önemlisi sağlık, eğitim, özgürlük, güvenlik gibi kurumların gelişmesine bağlıdır. Yüksek yaşam beklentisi, fakirliğin azaltılması, demokrasi ve hukukun üstünlüğü refahın temel belirleyicileridir. Refah bireylerin karar alma süreçlerine dayanır, kurumlar da bireyin karar alma sürecini şekillendiren yapılarıdır. Dolayısıyla ekonomik, hukuksal ve siyasal organizasyonlar toplumsal refahı etkileyen öncelikli unsurlardır.

Bir toplumda gelir dağılımı adaletsiz ise, işsizlik düzeyi yüksekse ve kurumların gelişmesine yeterince önem verilmiyorsa o zaman toplumsal refahın gelişiminden bahsedilemez. Kurumların gelişmesi bu açıdan hem toplumsal refahı artırır hem de bu refahın kalıcı olmasını sağlar.

Çalışma sonucunda Azerbaycan ekonomisinde bağımsızlıktan sonra belirli bir ekonomik büyümenin ve kurumsal gelişmenin sağlandığı; ancak bu kurumsal gelişmenin istikrarlı olarak sürdürülemediği anlaşılmaktadır. Kurumsal gelişmenin istikrarlı olarak sürdürülememesi temel ekonomik problemleri ve toplumsal refah kaybını da beraberinde getirmiştir.¹²

¹¹ Bakınız <https://www4.wider.unu.edu>.

¹² Temel ekonomik problemler petrol fiyatlarındaki dalgalanmaya bağlı olarak cari işlemler açığı, döviz kuru baskısı ve gelir kaybıdır. Buna en iyi örnek Azerbaycan Ekonomisinin 2014 yılında Cari İşlemler Dengesinin GSYH oranı % 13.25 iken, 2016 yılında bu oran % -3.78 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranındaki

değişme 2014 yılında % 2.8 iken 2016 yılında % 13.72; enflasyon oranındaki değişme 2014 yılında % -0.12 iken 2016 yılında ise % 13.3 olarak gerçekleşmiştir (http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/weose_lgr.aspx).

Gerek uluslararası hesaplamalara göre gerekse hesaplanan endeks değerine göre. Azerbaycan'ın refah düzeyi parasal anlamda artmıştır. Ancak başlangıç şartlarında etkin kurumsal yapıların veya kuralların oluşturulması, bunların sürekli olarak aynı şekilde işleyeceğini garanti etmemektedir. Dolayısıyla kurumsal açıdan gerekli düzenlemelerin yeterince yapılmaması örneğin; doktor, hastane gibi sağlık hizmetlerinin, kütüphane gibi eğitim sektörünün yeterince kaynak ayrılmasını, cinayet olayları gibi toplumsal huzursuzlukların artması toplumsal refahın yeterince artmamasına neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası refahın azalmasının en önemli sebebi, piyasa mekanizmasının gerekliliği olan kurumların oluşturulmaması sonucu ortaya çıkan belirsizliklerdir.

Kurumların iyi işlemesi sürekli bir ilgi ve uygun bir atmosfer gerektirir. Kurumlar için bu uygun atmosferin yönetim/iyi yönetim ile oluştuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla iyi yönetim ilkelerinin yerleşik hale geldiği ülkelerde ve toplumlarda kurumsal etkinliğin de yüksek olduğu ve toplumsal refah açısından daha iyi neticelerin elde edildiği görülmektedir

Bu açıdan Azerbaycan'da toplumsal refahın istikrarlı olarak artmasını sağlamak için kamunun öncelikli olarak kurumların gelişiminin ve denetim sürecine önem vermesi gerekmektedir. Bunun için temel eğitime, bilgiye sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirliğe yönelik politikaların geliştirilmesi ve ayrıca doktorsayısına, istihdam düzeyine ve konutsayısına yönelik kamutarafından politika üretilmesi gerekmektedir. Bu politikalar toplumun refah düzeyinin artırılmasında önemli rol oynamaktadır

Dolayısıyla devletin büyüme ile sağlanan kaynakları kurumların tekrar yapılandırılmasına harçayarak, kurumsal yapının yenilenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Bireylerin temel hak ve özgürlüklerine daha fazla serbestlik tanınması, mülkiyet haklarının sağlanması AB (Avrupa Birliği) normları doğrultusunda hukuki ve kurumsal düzenlemelere, aynı zamanda iyi yönetimi sağlayarak firmaların karar alma süreçlerindeki belirsizlikler ve maliyetlerin azaltılması bu yapılandırmanın temelini teşkil etmelidir. Bu düzenlemeler yapılırsa toplumsal refah düzeyinin artması konusunda önemli adım atılmış olacak ve daha da önemlisi toplumsal refahın yüksek düzeyde istikrarının sağlanması güvence altına alınmış olacaktır.

Kaynakça

Acar, M. & Bilir, H. (2014). *Ekonomik Özgürlükler ve Türk Dünyası Raporu, İnceleme- Araştırma Dizisi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Acemoglu, D., & James, R. (2000). Inequality, Growth and Development Democratization or Repression. *European Economic Review*, 44, 683-693.

Acemoglu, D., & James, R. (2012). *Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Acemoglu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling Institutions. *Journal of Political Economy*. 113(5), 949-995.

Akder, H. (2004). İnsani Gelişme yada Yaşam Kalitesi. *Asomedy*, (Erişim: 25/07/2017), http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/aso_medy/mayis2004/dosyamayis2004.html

Bennett, D. L., Boris, N., & Toke S. A. (2016). Institutional and Well-Being. *European Journal of Political Economy*, 45, 1-10.

Biber, A. E. (2010). İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-24.

Campos, N. (2000). Context is Everything: Measuring Institutional Change in Transition Economies. *World Bank Policy Research*, No: 2269.

Coase, R.H. (1992). The Institutional Structure of Production. *American Economic Review*, 82(4), 713-719

Coşkun, S. (2013), Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı. İçinde: A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, & B. Coşkun (Ed.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. Seçkin Yayınevi: Ankara.

Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat. *Sosyoloji Konferansları*. No 45, 43-73

De Allesi, L. (1983). Property Rights, Transaction Costs, and X-Efficiency: An Essay in Economic Theory. *The American Review*, 73, 64 - 81.

Deaton, A. (2015), *The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality*. USA: Princeton University Press.

Dreher, A., Gassebner, M., & Siemens, H.R. (2012). Globalization, Economic Freedom and Human Rights. *Journal of Conflict Resolution*. 56(3), 516-5

Dutta, B. (2002). Inequality, Poverty And Welfare. İçinde: K.J. Arrow, A Sen, & K. Suzumura (Ed.), *Handbook of Social Choice And Welfare*, USA: Elsevier Press.

EBRD Transition Report. (2016) London: EBRD

Fukuyama, F. (2012). *Devletin İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*. Türkan Çolak (Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.

Gruen, C. K. (2008). Growth, Inequality and Welfare: Comparisons Across Space and Time. *Oxford Economic Paper*. 60, 213-236

Güney, T., & Mustafa. D. (2014). Yolsuzluğun Refah Düzeyi Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. 19(3), 253-266.

Haberler, G. (1946). *Prosperity and Depression*. New York: United Nations. Lake Success.

Holton, R. (1995) *Economy and Society*. USA: Routledge

Index of Economic Freedom (2017). USA: The Heritage Foundation.

Islam, M. N., & Matthew, C. (2002). The Relationship

- between Economic Development and Social Welfare: A New Adjusted GDP Measure of Welfare. *Social Indicators Research*, Volume: 57(2), 201–229.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet*. New York: Routledge
- Kabaş, T. (2007). Yoksulluğun Çok Boyutlu Olarak Ölçülmesi Ve Ülkeler Arasında Yoksulluk Sıralamalarının Yapılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(1), 375-394.
- Menard, C. (2008). A new Institutional Approach to Organization. İçinde: Menard, C., & Shirley, M.M. (Ed.), *Handbook of New Institutional Economics*, USA: Springer
- Midgley, J. (1995), *Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare*. London: Sage Publication
- Murrell, P.(2002). “The Relative Levels and Character of Institutional Development in transition Economies”. İçinde: Nauro C. & Jan F. (Ed), *Political Economy of Transition and Development: Institutions, Politics and Policies*, , USA: Kluwer Academic Publisher.
- Murrell, P. (2008). “Institutions and Firms in Transition Economies”. İçinde: Claude, M.& Mary M.M. *Handbook of New Institutional Economics*, USA: Springer.
- North, D. C. (2005). “Institutions and the Performance of Economies Over Time”. İçinde: Claude. M.& Shirely, M.M. *Handbook of New Institutional Economics*, Netherlands: Springer.
- North, D. C. (2010). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınlar.
- Özmete, E., & Bayoğlu, A.S. (2008). Geleceği Yapılandırmak: Gençlerin Toplumsal Refah İle İlgili Konularda Geleceğe Bakışları. *Sosyolojik Araştırmalar E-dergisi*, 1-16. (Erişim:25/07/2017),http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/gelecegi_yapilandirmak.pdf.
- Öztürk, N.K. (2012). *Anayasa ve Devlet Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Muğla: Albi Yayınevi, 2. Baskı.
- Prescott, E. C. (2002). Prosperity and Depression. *American Economic Review*, 92:1-15.
- Robert J. H.(1992). *Economy and society*London. New York : Routledge.
- Rodrik,D. (2000). Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them. *NBER Working Paper No. 7540*
- Rodrik, D. (2004). Getting Institutions Right. *CESifo DICE Report*. file:///E:/Yashar%20Elimirzeyev/getting-institutions-right.pdf, (Erişim: 21/09/2017)
- Sen, A. (1990). *On Ethics and Economics*. Basil: Oxford.
- Sökmen, A. (2014). Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye için Neye İfade ediyor?”, *TEPAV*, no.201421. (Erişim:20/08/2017), http://www.tepav.org.tr/upload/files/1403700250-6.Sosyal_Gelisme_Endeksi_Turkiye_Icin_Ne_Ifade_Ediyor.pdf.
- Sönmez, S. (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı*. Ankara: Teori Yayınları.
- Staheli W.(2006). *The Performance Economy*. UK: Palgrave Macmillan Press.
- Sumner A. (2004). Economic Well-being and Non-economic Well-being. *World Institute for Development Economics Research, Research Paper*. No.2004/30
- Transparency International (2016). *Corruption Perceptions Index 2016*. https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016
- Uphoff, N. (1986), *Local Institutional Development*. West Hartford: Kumarian Press.